TUNCELİ'DE DAĞ KEÇİSİ/GEYİK KUTSALLIĞI VE TARİHSEL DERİNLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*An Evaluation on The Sacredity of The Mountain Goat/Deer and its
Historical Depth in Tunceli*

Onur Köse

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: onurkose62@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7593-1799

Near East Historical Review

11/4, October / Ekim 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 08.09.2021

Accepted Date - Kabul Tarihi : 05.10.2021

Pages - Sayfa : 35 - 48

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.54962>

Citation - Atıf : Onur Köse, "Tunceli'de Dağ Keçisi/Geyik Kutsallığı ve Tarihsel Derinliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Near East Historical Review*, 11/4, October, 2021, pp. 35 - 48

TUNCELİ'DE DAĞ KEÇİSİ/GEYİK KUTSALLIĞI VE TARİHSEL DERİNLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

*An Evaluation on The Sacredity of The Mountain Goat/Deer and its
Historical Depth in Tunceli*

Onur Köse

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: onurkose62@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7593-1799

Öz

Dağ keçileri ve geyikler, Tunceli yöresinde kutsal kabul edilen canlıların başında gelmektedirler. Sarp dağlarda yaşayan bu canlılar tarihin derinliklerinden itibaren asırlardır halk kültüründe ve inancında yer etmiştir. Geçmiş çağlarda kutsal alemle ve kutsal ruhlarla iletişim kurabildiğine inanılan bu canlılar, tanrısal varlıklar olarak kabul görmüştü. İnaçsal ritüellerin ve ritüel araçlarının birebir parçası durumundaydılar. Dağ keçileri ve geyikler kültür ürünlerinin, halı-kilim, mezar taşı, kaya resmi, masal, destan ve inaçsal anlatıların başat kahramanlarındandı. İslamiyet sonrası söz konusu inançlar ve gelenekler bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla genel anlamda Alevilik içerisinde, özel olarak da çalışma alanımız olan Tunceli yöresindeki dağ keçisi/geyik kültü, kadim inanç ve kültürün yansıması niteliğindedir. Yörede erenlerin evliyaların yoldaşı, inaçsal şahsiyetlerin sürüsü olarak kabul görürler. İsimleri anılırken “mübarek” sıfatı beraberinde kullanılır. Söz konusu canlıların kutsallığını bozacak her türlü davranıştan sakınılmaktadır. Bu çalışma içerisinde, Tunceli’deki dağ keçisi/geyik kültürünün mahiyeti ve tarihsel izlerine yönelik bir inceleme yapılmıştır. Dağ keçisi ve geyik kutsallığının tarihsel izleri ile günümüz Tunceli yöresi halk inanışı arasındaki bağlantıya dair tesbitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tunceli, Dağ Keçisi, Geyik, Alevilik.

Abstract

Mountain goats and deer are among the animals considered sacred in the Tunceli region. These creatures living in the steep mountains have taken their place in folk culture and belief for centuries since the depths of history. In ancient times, these creatures, believed to be able to communicate with the holy realm and holy spirits, were accepted as divine beings. They were one-to-one parts of religious rituals and ritual tools. Mountain goats and deer were the main heroes of cultural products, carpets-rugs, tombstones, rock paintings, fairy tales, epics and religious narratives. After Islam, these beliefs and traditions continued to live in some way. Therefore, the mountain goat/deer cult in the Alevism series in general and in Tunceli region, which is our study area in particular, is a reflection of ancient belief and culture. They are accepted as companions of saints and saints in the region, and as a flock of religious figures. The adjective "blessed" is used along with their names. Any behavior that would degrade the sanctity of the living things in question is avoided. In this study, an investigation has been made on the nature and historical traces of the mountain goat/deer cult in Tunceli. The connection between the historical traces of the mountain goat and deer sanctity and the folk belief of today's Tunceli region has been determined.

Keywords: Tunceli, Mountain Goat, Deer, Alevism

Giriş

Tunceli, Doğu Anadolu'da yer alan, Munzur Dağları, Bingöl Dağları, Karasu Irmağı, ve Keban Baraj Gölü ile çevrili doğal hatların çizdiği sınırlar içerisinde kalır. Elazığ, Bingöl ve Erzincan illeriyle komşudur.¹ 7432 km² yüzölçümüne sahip ilin, Tunceli Merkez'le birlikte Mazgirt, Pertek, Çemişgezek, Hozat, Ovacık, Pülümür ve Nazımiye ilçeleri vardır.² Şehrin nüfusu TÜİK Şubat 2020 istatistiklerine göre 84.660 kişidir.³ Tarihsel ismi "Dersim" ola yöre, 1936 senesinde çıkan 2884 sayılı yasa ile Merkezi Hozat'tan Kalan Kasabası'na taşınarak ismi de Tunceli olarak değiştirilmiştir.⁴

Yöre, binlerce yıllık tarihsel derinliğe sahip bir coğrafyadır. Yapılan arkeolojik araştırmalarla, Sümer, Hitit, Asur, Urartu, Persler ve Roma dönemlerine ait izler bulunmuştur. Söz konusu tarihsel derinliği bu uygarlıklardan daha öncesine götürmek de mümkündür. İl genelindeki kayalarda, oyuk ve mağaralarda tarih öncesi insan izlerine rastlanmıştır. Kayalar ve mağaralar gibi doğal yapıların eski insanlarca oyularak işlendiği ve kullanıldığı tespit edilmiştir. Çemişgezek ilçesi sınırları içerisinde kalan, Pulur Höyük'te⁵ 1968-1970 arasında yürütülen kazılarda 13 tabaka saptanmıştır. Bu tabakalar Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı'na kadar inmektedir. Söz konusu arkeolojik çalışmada tespit edilen 13 tabaka da işaret etmektedir ki, yöre geçmiş zamanlarda önemli bir merkezdi.⁶

Selçukluların Türk kitlelerini Anadolu'ya yönlendirmesi ve Doğu Roma'yı mağlup etmesiyle, Saltuklu, Baba Mansur ve Kureyşan aşiretlerinin de arasında olduğu kitleler Tunceli yöresine hareket etti.⁷ Melikşah'ın kumandanlarından Çubuk Bey'in 1087 yılında Filaretos'u yenerek yöreyi Doğu Roma'dan ayırmıştır.⁸ Bu dönem itibarıyla Tunceli tarihinin seyri de değişmeye başlamıştır. Mengücekliler, Saltuklular, Çubukoğulları, Artuklular ve Danişmendliler bölgede hakimiyet yarışına girmiştir. Takvimler 13. asrı gösterdiğinde, Moğol tehdidi Anadolu'ya dayanmıştı. Dünya ve Anadolu tarihinde derin izler bırakan Moğol akınları şüphesiz Tunceli yöresi içinde oldukça önemli bir köşe taşı mahiyetindeydi. Sahip olduğu korunaklı sarp coğrafyasıyla Tunceli yöresi, istiladan kaçan boyların sığındığı yerlerden birisi olmuştur. Moğollar sonrası İlhanlı, Timurlular, Karakoyunlu ve Akkoyunlular yörede etkili olmuştur.⁹

Tunceli yöresi, Karakoyunlular ve Akkoyunlular arasında sık sık egemenlik çatışmalarının cereyan ettiği sahalardandı. Karakoyunluların yıkılışı sonrası yörede etkin olan Akkoyunlular, 1473 Otlukbeli savaşıyla etkinliğini yitirmeye başladı ve Osmanlılar Anadolu'nun doğusunda etkin olmaya başlamıştır.¹⁰ Osmanlı'nın yöredeki etkinliği ise henüz çok sonraları söz konusu

¹ Yüksel Işık, *Bir Tutam Tunceli*, Tunceli Valiliği, Ankara 2012, s. 7.

² Metin Tuncel, "Tunceli", *DİA*, C: XLI, İstanbul 2012, s.380.

³ <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705> (Erişim Tarihi: 18.07.2021.).

⁴ Ali Koç, *Tunceli İli Yer Adları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Van 2016, s.66-67.

⁵ Bkz. Hamit Zübeyr Koşay, *Pulur (Sakyol) Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara 1977; Nergiz Yaman, *Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2020.

⁶ Ebru Elpe, "Dersim'in Arkeolojik Tarihçesi", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli 2014, s. 2-3.; Turabi Saltık, *Dersim Tarihi*, Babek Yayınevi, İstanbul 2019, s. 10-11.

⁷ Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990, s. 41-43.; Ali Kaya, *Dersim'de Kökler Doğa-Kültür-İnanç*, Can Yayınları, İstanbul 2006. s. 69.

⁸ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 1988, s.75.; Enver Behnan Şapolyo, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972, s.128.; Y. Işık, *a.g.e.*, s.12.

⁹ Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 133-134.; Y. Işık, *a.g.e.*, s.12-13.

¹⁰ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, TTK, C: I, Ankara 1967, s.82-83.; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C: II, İstanbul 1989, s.271.

olacaktır. Çünkü Safevilerin etkinliğini artmasıyla Alevi/Kızılbaş kitleler Osmanlı'nın karşısında yer alacak ve nüfus yoğunluğu Alevi olan yöre Osmanlı hakimiyetine direnecektir.¹¹

Safevilerin kontrolünde olan yöre 1514 yılında cereyan eden Çaldıran Savaşı'na kadar Osmanlı sınırlarına dahil olmamıştır. Osmanlı bu tarihten sonra da yerel beylerin kendisine tabi olmak şartıyla yöreyi idare etmesine izin vermiştir.¹² Yörede Cumhuriyet dönemine kadar, coğrafi ve kültürel nedenlerden dolayı tam bir devlet kontrolü sağlanamamıştır.¹³ Yöre cumhuriyetin ilk yıllarına kadar sürekli idari değişikliklere uğradı. Son değişiklik 1936 yılında çıkarılan yasal düzenlemelerle yapıldı.¹⁴

Yöre, Alevi/Kızılbaşlığın geleneksel biçimde devam ettiği coğrafyaların başında gelmektedir. Tunceli nüfusunun çoğunluğu Alevidir. Kentin bazı güney köylerinde, Pertek ve Çemişgezek ilçelerinde sünni ahali yaşamaktadır.¹⁵ Tunceli'de Alevilikle birlikte devam eden kadim kültürler ve gelenekler söz konusudur. Atalar, ocak, dağ, ağaç, kaya ve su kültürlerini yöre halkı inancı içerisinde görmek mümkündür. Animizmin yansımasının sürdüğü yörede, kült inancı ve bu kültürler üzerinde devam eden mistik anlatılar oldukça yaygındır. Munzur Baba ve Düzgün Baba anlatıları önemli örneklerdendir.¹⁶ İslamiyetten evvelki inanç ve kültürün izlerine, İslamlaşmayla birlikte Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Ehlilbeyt, pir ve ocak benzeri diğer kavramlar eklenmiştir. Bütün bu unsurlarla birlikte tarihsel süreç içerisindeki gelişmelerin şekillendirdiği Alevilik/Kızılbaşlık, "Hak, İnsan ve Doğa" üçlemesiyle de özetlenen karakterini Tunceli yöresinde baskın bir şekilde hissettirmektedir.¹⁷

Tunceli yöresei, eski Türk inançlarının izlerinin somut olarak görülebildiği sahalardandır. Bununla birlikte, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve eski Anadolu kültürlerinden izler de yörede kendisini göstermektedir.¹⁸ Doğanın kutsallığı, doğada bazı ruhların olduğuna dair inanış, kültürler, inançsal uygulamalar ve bazı kültürel motifler eski Türk inanç ve kültürünün birebir yansımalarını yaşatmaktadır. bu durum geniş anlamda Alevilik içerisinde söz konusudur. Doğadaki canlıların kutsallığı, doğal kült mekanları ve ibadet alanları, doğada bir takım ruhani varlıklara inanmak ve ateş, ocak, ağaç, dağ vb kültürler Alevilik içerisinde önemli görülmektedir.¹⁹

Tabiatın son derece önemli olduğu Tunceli yöresinde de tabiat ve tabiatındaki canlılar inançsal anlamda kültleşmiştir. Bu anlamda bazı hayvanlar kutsal kabul edilmiştir. Erenlerin evliyaların ve inançsal karakterlerin bu canlılarla bağı olduğuna inanılmaktadır. Bu kişiler bu

¹¹ Feridun Emecan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.170.; Kibar Taş, "Osmanlı Döneminde Dersim ve Kızılbaşlık", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli 2014, s.62.; Kaya, *Dersim'de Kökler Doğa-Kültür-İnanç*, s.70.

¹² Şerefhan Bitlisi, *Şerefname*, Çev. Abdullah Yegin, Osman Aslanoğlu, Nubihar Yayınları, C: I, İstanbul 2016, s. 133.; Bekir Biçer, "Dersim Aşiretlerinin Kökenleri", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli 2014, s.51; K. Taş, "Osmanlı Döneminde Dersim ve Kızılbaşlık", s. 67.

¹³ Kibar Taş, "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim'e Etkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 76, 2015, s.96.; Y. Işık, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁴ K. Taş, "Osmanlı Döneminde Dersim ve Kızılbaşlık", s. 73-74.; Y. Işık, *a.g.e.*, s. 13; Ayrıca Bkz. BA., A. MVL. (Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı), Dosya No:10, Gömlek No:85.; Kaya, *Dersim'de Kökler Doğa-Kültür-İnanç*, s.71.

¹⁵ Ahmet Kerim Gültekin, "Dersimli Alevilerde "Khal Gağan" Ritüelleri", *Dersim Üç Dağ İçinde*, (ed. Serhat Halis), Notabene Yayınları, İstanbul 2019, s.197-198.

¹⁶ Dilşa Deniz, *Yol/Re: Dersim İnanç Sembolizmine Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2014, s. 58-59; Onur Köse, *Tunceli Yöresinde Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2021, s. 76.

¹⁷ Ahmet Kerim Gültekin, "Kutsal Mekanlar ve Bazı Uygulamalar Üzerine", *Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, S:18, 2004, s.18.; Bedriye Deniz Çelik, *Tunceli Yöresi Aleviliğinde Ocaklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya 2019, s.187.

¹⁸ Meltem Karakaş, "Tunceli Aleviliği ve Düzgün Baba Kültürü", *Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, S: 05, Mart, 2014, s.77.

¹⁹ M. Karakaş, *a.g.m.*, s.77.; Turabi Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, Fam Yayınları, İstanbul 2012, s. 59.

hayvanlarla iletişim kurabilme gücüne haiz olarak kabul edilmiştir. Öyleki asırlar öncesinden bu dünyadan mana alemine göçmelerine rağmen, örneğin ruhlarının hala dağ keçileriyle dolaştığına inanılmaktadır.²⁰ Bu anlamda çalışmamızda Tunceli yöresi halk inancı içerisinde oldukça güçlü olan dağ keçisi/geyik kutsallığına, mahiyetine ve tarihsel derinliğine eğilmeye çalıştık.

Tunceli’de Dağ Keçisi/Geyik Kutsallığının Mahiyeti

Tunceli yöresi halk kültürü içerisinde dağ keçileri veya halk deyimiyle geyikler kutsal canlılar olarak kabul edilir. Bu motif yerel kültür içerisinde oldukça güçlü ve baskın bir motiftir. Doğrudan Allah’la ilişkilendirilip, onun emanetleri olarak görülmektedirler. Bu kutsal canlılara zarar vermek bir yana en ufak bir rahatsızlık vermekten dahi kaçınılmaktadır. Yöredeki inançsal anlatılar, masallar ve efsanelerde sıklıkla dağ keçisi motifi yer alır.²¹ Tunceli’de “dağ keçisi” veya “geyik” sıklıkla beraber ya da birbiri yerine kullanılır, bu anlamda iki adlandırmanın da birbirine karıştığı görülmüştür. Bu doğrultuda çalışmamız içerisinde, iki canlının ortak bir kültürel motife dayalı olması ve iç içe geçerek birleşmesinden dolayı, bu iki kültürel motif birlikte değerlendirilmiştir.²²

Yöre halkının yüklediği manevi manayla beraber dağ keçileri tabu konumundadır. Dağ keçileriyle ilgili konuşulduğunda veya bu hayvanların adı zikredildiğinde “mübarek” ifadesi de kullanılır. Büyük saygı ve sevginin duyulduğu bu canlılar, insanlar tarafından rahatsız edilmediğinden, yörede yaygın şekilde görülür.²³ Anadolu’nun farklı yerlerinde de görülen ortak kültürde örneklerinin çok olduğu gibi, Tunceli’de de evlerin bazı yerlerinde (duvar, kapı, eşik vb.) halı, kilim ve bazı nesneler üzerinde; hikayeler, masallar ve destanlar gibi manevi kültür içinde fazlaca dağ keçisi-geyik işlemelerine rastlanır.²⁴

Yörede dağ keçileri evliyaların, erenlerin ve önemli kutsal şahsiyetlerin yoldaşı olarak kabul görmektedir. Bu canlıların dağlarda bu kişilerin ruhlarıyla dolandıklarına inanılır. İnanişâ göre onlar, Hz. Ali’nin, Ana Fatma’nın, Hızır’ın, Munzur Baba ve Düzgün Baba’nın sürüleridirler. Örneğin Düzgün Baba anlatısı içerisinde güçlü bir dağ keçisi motifi vardır; Düzgün Baba’nın çobanlık yaptığı sürünün, Düzgün Baba’nın sırlanmasıyla beraber, dağlarda dolanan ve sahibini arayan dağ keçilerine döndüğü inanışı vardır. Benzer durumda diğer erenlerinde sürülerinin dağlarda onları aradığına inanılmaktadır.²⁵ Bu anlamda bu canlılara zarar vermek bu erenlerin hatırasına ve kutsiyetine bir müdahale olacağından, Alevilerce bu canlılara zarar vermek kesinlikle haramdır.

Tunceli şehir merkezindeki Ana Fatma Ziyareti’de dağ keçisi motifini anlatısı içerisinde barındırır. Aynı zamanda burası dağ keçilerinin gelip geçtiği, su içtiği ve adeta mekân tuttuğu yerlerden birisidir. Munzur Nehri kenarında bir dağ yamacında, sodalı su kaynağı da bulunan bu mekânla bütünleşen Ana Fatma (Hz. Fatma), dağ keçilerinin sahiplerinden bir tanesidir. Anlatıya göre, Ana Fatma buraya gelmeden evvel, ilk olarak Düzgün Baba’nın mekânını mesken tutar, burada dağ keçileriyle ilgilenir. Günlerden bir gün dağ keçilerini sağarken, keçilerden biri süt kazanını devirir, bunun üzerine Ana Fatma bu mekândan ayrılmaya karar verir. Anlatıda, kendisini mahcup hissettiği için Ana Fatma’nın buradan ayrıldığı söylenir. Ana Fatma daha sonra sürüsüyle Munzur kenarındaki mekanına gelerek, burada yaşamaya başlar; burada da keçilerden biri süt kazanını devirir ve devrilen kazandaki sütün döküldüğü yerden su çıkar. Söz konusu pınar

²⁰ Ercan Geçgin, “Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi”, I. Uluslararası Dersim Sempozyumu, Ekim 2010, s.226; Kızılcıca Yürür, *Dersim Alevilerinde İyileştirme Geleneği*, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2019, s.112.

²¹ Sibel Taş-Yılmaz Kaval, “Tunceli’de Kültürel Bir Sembol: Dağ Keçisi”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C: XIII, S: 30, 2020, s. 682.; Kaynak Kişi: Zeynel Batar, Yaş:70, Ovacık-Koyungözü Köyü, Görüşme Tarihi:14.08.2019.

²² T. Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s.88.

²³ D. Deniz, a.g.e., s.169.

²⁴ T. Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s.87.

²⁵ Kaynak Kişi: Zeynel Batar..

bu nedenle kutsal kabul edilir. Rivayete göre, Ana Fatma daha sonra bu mekânda sır olur.²⁶ Bu anlatıda geçen dağ keçilerinin kazanı devirmesi ve ardından Ana Fatma’nın bu mekândan ayrılması hadisesinden hareketle, dağ keçilerinin yeni bir mekâna gitme mesajının taşıyıcıları olduklarını da söyleyebiliriz.

Ana Fatma ayrıca ona atfedilen kutsal alandaki canlıların da koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Özellikle yöredeki dağ keçilerinin koruyucusu olarak kabul görmektedir. Ziyaret alanı çevresinde dolaşan dağ keçisi sürüleri “Ana Fatma’nın davarı” olarak isimlendirilir. Bu canlılara özel hürmet gösterilmektedir.²⁷

Ana Fatma’yla benzer şekilde Düzgün Baba’nın kız kardeşlerinden birisi olan Zel (Jel olarak da ifade edilir) anlatısında da mevcuttur. Yöre Alevilerinin güçlü inanç motiflerinden olan Zel, kültleştiği ve adıyla zikredilen dağdaki dağ keçilerinin koruyucusudur. Anlatıda, Zel’in de bir keçi sürüsü olduğu geçmektedir ve Zel’in sır olmasıyla sürüsü dağ keçilerine dönüşmüştür. Bu nedenle onun sürüsünün de dağlarda dolaştığı rivayet edilmektedir.²⁸

Hozat ilçesi sınırları içerisinde kalan Ağuiçen türbesinde ise bir dağ keçisi boynuzu etrafında bir takım ritüeller gerçekleştirilmektedir. “Niyet boynuzu” denilen bu boynuzu, yöre halkınca çaputlar bağlanır ve dileklerde bulunulur. Bu noktada söz konusu uygulamanın ve ritüellerin benzer örneklerinin Eski Türklerde de görüldüğünü bilmekteyiz.²⁹ Kök Türk mezar geleneğinde de mezar alanlarına geyik veya dağ keçisi benzeri canlıların boynuzlarını dikme adeti mevcuttu. Daha sonra bu geleneğin zaman içerisinde geyik, dağ keçisi, at, koç vb. hayvan motifli ve hayvan formlu taş geleneğine yansıdığı düşünülmektedir.³⁰

Fotoğraf 1: Yörede kutsal kabul edilen dağ keçileri.³¹

²⁶ Erdal Gezik, Hüseyin Çakmak, *Raa Haqi-Riya Haqi Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Kalan Yayınları, Ankara 2010.s.20.

²⁷ Onur Köse, “Munzur Örneği Üzerinden Tunceli (Dersim) Yöresindeki Eski Türk İnançlarının İzleri”, *Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi*, S: 6, 2019, s.37.; Kaynak Kişi: Güneş Aydoğdu, Yaş: 80, Tunceli-Merkez, Görüşme Tarihi: 12.10.2019.

²⁸ Kaynak Kişi: Serkan Karagöz, Yaş: 32, Nazımiye-Günlüce Köyü, Görüşme Tarihi: 29.08.2019.; Hıdır Dulkadir, *Dersim’in Kutsal Mekanları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2018, s.90.

²⁹ Ahmet Turan, “Hacı Bektaş-I Veli ve Tunceli”, *Milli Folklor Dergisi*, S: 11, 1991, s. 38; Yaşar Kalafat, Ahmet Turan, *Anadolu Kültür Coğrafyasında Manevi Mimarlar ve Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.56.

³⁰ Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.s.104.

³¹ İsmail Ateş Arşivi.

Dağ keçilerine yüklenen kutsallık nedeniyle, boynuzları bulunduğu evlerin kapılarına asılır. Boynuzların haneye huzur, bereket ve mutluluk getireceğine inanılır. Öte yandan yörede dağ keçisi boynuzlarının, insanları kötülüklerden ve kötücül varlıklardan koruyacağı inanışı da hakimdir.³² Bununla beraber, dağ keçilerinin yol gösterici yani rehber olduğuna dair güçlü bir inanış söz konusudur. Yöre sözlü anlatılarında özellikle dağ keçilerinin rehber olma misyonuna sık sık atıf yapılmaktadır.³³ Dağ keçisi ve geyiklerin rehber olma durumunu eski Türk kültüründe, Sibirya ve Altay halklarında da görmekteyiz.³⁴

Yörede dağ keçisi motifine rastladığımız bir başka unsur da mezar taşlarıdır. Bugün yapılan akademik araştırmalar ve saha incelemeleriyle de açıkça görülmüştür ki Tunceli yöresinde güçlü kültürel derinlikleri olan, özel bir mezar taşı geleneği yaşamaktadır. Eski Türk kültüründe de görüldüğü üzere, vefat etmiş kişilerin mesleğini, cinsiyetini, inancını, hobilerini, yaşamından kesitleri ve hatta karakterini yöre geleneksel mezar taşlarından okuyabilmekteyiz. Mezar taşları üzerinde kılıç, kalkan, ok-yay, tüfek, hançer, ay-yıldız, güneş, Zülfikar, ibibik, güvercin, at, insan tasviri, atlı süvari, ciritçi, el işareti, anahtar, dokuma tezgahı, kahve takımı, ibrik, makas, tarak, hayat ağacı, çarkıfelek, gül, toprak, su, hava, ateş, koç boynuzu ve konumuz olan dağ keçisi kabartmaları görülür.³⁵ Bütün bu işlemler alalade kabartmalar değildir, yöre kültürünün, inancının ve eski geleneklerin devamının somut örnekleridir. Dağ keçileri de sahip oldukları kutsallıkla beraber mezar taşlarında da kendilerine yer edinmişlerdir.

Yörede dağ keçileriyle kurulan bağ öylesine güçlüdür ki bu hayvanlara zarar verenlerin başlarına türlü felaketlerin musallat olacağına inanılır. Avcılık türü faaliyetlerle bu hayvanlara zarar verenlerin özellikle büyük felaketlerle karşılaşacağına inanılır. Dağ keçilerine bile isteye zarar verenler ve avcılar toplumdan dışlanır, cem ibadetine alınmazlar ve insanlar bu kişilerle olan iletişimini keserler. Bu yönde eylemlerle kutsala zarar vermek ve kutsallığı bozmak toplumda hoş karşılanmaz ve katı yaptırımları olur.³⁶

Eski Türklerde Dağ Keçisi/Geyik

Eski Türk kültüründe, dağlar benzeri kutlu mekanlarda ve ata mezarlarının olduğu tepelerde dolaşan dağ keçilerinin, tanrıya yakın olduğuna inanılmaktaydı. Bu canlıların ölümsüzlük otundan yedikleri düşünülmekteydi. Kutlu hayvanlar olarak kabul görmekteydiler. Kutsal mekanların etrafında yaşayan bu canlıların, insan ve tanrı arasındaki iletişimi sağlayacağı inanışı da söz konusuydu. Dolayısı ile eski Türklerde güçlü bir dağ keçisi kutsiyeti durumu söz konusuydu.³⁷ Bu anlamda Tunceli yöresi dağ keçisi kutsallığı ile bir bağlantı kurulabilir. Eski inançların Anadolu kültüründeki yansıması bağlamında görülebilir.

Tunceli yöresi ve Anadolu'daki dağ keçisi ve geyik kültürü, büyük ölçüde eski Türk kültürüne dayanmaktadır. Yapılan araştırmalarla benzer kültürel yansımaların günümüze kadar sirayet ettiği görülmektedir. Eski Türk mitolojisi içerisinde de güçlü figürlerdir. Yine aynı zamanda eski Türk dini içerisinde de kutsal gök ve yer ile ilişkilidir.³⁸ Bu canlılar eski Türk kültürü içerisindeki kutsal hayvanların en önde gelenlerindendir. Maddi ve manevi kültür içerisinde önemli bir yer edinmişlerdi.³⁹ Eski Türklerde de dağ keçisi ve geyiklere zarar vermenin

³² S.Taş – Y. Kaval, *a.g.m.*, s. 684.

³³ T. Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s.88.

³⁴ Ahmet Ocak, *Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim yayınları, İstanbul 2015, s. 212

³⁵ Ertuğrul Danık, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.s.50; Mustafa Aksoy, "Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar", *2023 Dergisi*, Sayı: 129, 2012, s.19.

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=o2Aie7VrX1w> (Erişim Tarihi: 11.08.2021).

³⁷ İsenbike Togan-Gülner Kara-Cahide Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, TTK, Ankara 2017, s.107.; Taş, Kaval, *a.g.m.*, s. 682

³⁸ Muharrem Parlayan, *Tunceli ve Çevresinde Halk İnanışları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Elazığ 2012, s.69.

³⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, TTK, Ankara 2010, s. 570.

yasak olduğu zamanlar söz konusuysa. Hatta bu hayvanlara zarar vermek ölüm cezasına kadar uzanmaktaydı. Hususi olarak kağanların bazı yerlerdeki hayvanları öldürmeyi yasak kıldığı bilinmektedir.⁴⁰ Benzer mahiyette Tunceli yöresinde de bu canlılara zarar vermenin yasak olduğundan bahsetmiştik.

Dağ keçisi-geyik, koç-koyun başta olmak üzere, üstünde kutsal canlıların kabartmasını taşıyan taşlar da eski Türk inancının ve mitolojisinin bir unsurudur aynı zamanda. Bu taşlara geniş manada “geyikli taşlar denmektedir”. Mezar alanlarında, kutsal mekanlarda, kurban-adak yerlerinde ve inançsal ritüel alanlarında bu mahiyette taş eserler oldukça yaygın görülmekteydi. Öte yandan Gök Tanrı ve kutsal ruhlar adına da dikilmiş geyikli taşlar mevcuttu. Arkeolojik araştırmalarla geyikli taşlar etrafında yapılan incelemelerde, bazı hayvan kemiklerine ve ritüellerde kullanılması muhtemel ateş izlerine rastlanmıştır. Bu husus da geyikli taşların ve dağ keçisi-geyik benzeri hayvanların inanç içerisindeki rolünü güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴¹

Eski Türklerin tarihe dair kendi yazılı kaynakları bildiğimiz üzere sınırlıdır. Fakat bu noktada binlerce yıllık serüveni olan kaya resimleri, inançsal, kültürel ve tarihsel pek çok veriyi okuyabilmemizi mümkün kılmaktadır. Bu noktada eski Türk dini ve mitolojisinin de önemli kaynaklarındandır. Taşa resim çizen halkların tabiatla ve tanrıyla yürüttükleri bağı anlamak için kaya resimleri oldukça veri sunmaktadır. Bu anlamda taşta kazınan kutsal değerlerin arasında dağ keçileri de ileri çıkmaktadır.⁴²

Dağ keçisi ve geyik kutsiyetine dair bir diğer durumda kamlar etrafında cereyan etmektedir. Kamların ritüeller esnasında dağ keçisi ve geyik boynuzlarından yapılmış başlıklar taktığı bilinmektedir. Ayrıca kam ayinlerinde, ata ruhlarının dağ keçisi ya da geyik sıfatına büründüğü inancı da mevcuttu. Öte yandan bu canlıların kam davullarına resimleri de işlenmekteydi.⁴³ Kam davullarının kutsal dağ keçisi, geyik veya at derislerinden yapılmış olması gerekmektedir. Kamların kutlu nesnesi davullar kutsalın bir parçasını taşımış olmaktadır böylece; kayın ve sedir gibi kutlu ağaçların yanı sıra kutlu canlıların derisinin de kullanılmasıyla tam anlamıyla güçlü bir dinsel araç meydana gelmiş olmaktadır.⁴⁴ Diğer taraftan, dağ keçileri gibi kutsal canlıların Gök Tanrı'ya doğru yol alırken kamların önünde gittiğine ve onları Gök Tanrı ile kavuşturduklarına inanılmaktaydı. Ayrıca dağ keçileri sayesinde alemler arası seyahat yapabilmekteydiler. Yine bazı iyeler de dağ keçileri veya geyiklerle alemler arası gezinebilmekteydiler.⁴⁵

İlk izlerine MÖ. 1000 senesinden beri rastlanan dağ keçisi ongunu, bozkır kültürünün önemli ongunlarından. Asya'nın doğu sahillerinden Karadeniz'in kuzeyine değin geniş bir alanda, dağ keçisi süslemeleri ve çizimleriyle bezeli, kaya resimleri, heykeller, bayrak direkleri, kurganlar ve pek çok arkeolojik buluntuya rastlanmıştır. Örnek olarak, Arjan kazılarında bu anlamda pek çok buluntuya rastlanılmıştır. Yürütölmüş arkeolojik çalışmalar neticesiyle, dağ keçisi/geyik motifinin ilk rastlandığı saha Ötüken bölgesidir. Bu doğrultuda dağ keçisi ve geyik, Türk kültüründe ve konargöçer kültürde mühim bir etnografik motiftir sonucuna varmaktayız.⁴⁶

Öte yandan arkeolojik bulgulardan söz etmişken şunu da aktarmak gerek, saha araştırmalarında bulunan bazı kemik ve ahşap levhaların üstüne kazınmış ve mir öykü aktarma

⁴⁰ Yunus Emre Tansü - Baran Güvenç, “Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S:218, 2015, s.8.

⁴¹ Yaşar Çoruhlu, “At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S: 94, 2001, s.36.

⁴² Halil Can Akgün, “Coğrafyadan Mitolojiye Kaya Resimleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.: I, S.:2, 2019, s.153.

⁴³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 142.

⁴⁴ Sadettin Gömeç, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 58.

⁴⁵ Şenay Sayın Alsan - Sinem Akın, “Türk Kültür ve Sanatında Geyik Sembolizmi”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, S:45, 2020, s.218.

⁴⁶ Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı, İstanbul 2006, s. 192-193.

çabası güttüğü düşünülen çizimlerde, dağ keçisi ve geyikler görülür.⁴⁷ Kırgızlara ait olduğu düşünülen Kapçal 1 ve Uybat kurganlarında dağ keçisi ve koç-koyun heykellerine rastlanılmıştır. Yine Hakasların ve Abakanların yaşadığı sahada, mezar taşları mahiyetinde heykellere rastlanmıştır.⁴⁸

Dağ keçisi piktogramları eski Türk kurganlarında sıklıkla görülür. Kurganlara bu canlıların nakşedilmesi onlara atfedilen kutsiyetin mahiyetini anlamak bakımından önemlidir. Öte yandan koç-koyun formlu başta olmak üzere bazı mezar taşları üzerine kazınmış dağ keçisi motifleri de benzer anlamda yaygın ve dikkat çekicidir. Örnek olarak Kök Türk kağanlık soyundan Tekeş Altun Tamgan Tarkan'ın mezar taşında dağ keçisi çizimleri yer almaktadır. Bu anlamda "Sıgun-Keyik" şeklinde isimlendirilen dağ keçisi ve geyik motifi, hususiyetle Kök Türk döneminde yaygın olarak kullanılmıştır.⁴⁹

Kök Türk öncesi dağ keçisi çizimlerini ve tasvirlerini neolitik çağa kadar geriletmek olasıdır. Bu anlamda neolitik çağdan Orta Çağ'a kadar devam eden zaman süresince işlenmeye devam etmiş, Kalbaktas kaya resimlerinde, dağ keçisi çizimlerine rastlanmaktadır. Bahsi geçen kaya resim alanında dikkaç çekici görülen husus ise dağ keçisi, geyik ve kadın çizimlerinin bir arada olmasıdır. Bu birliktelik pek çok farklı yoruma açılacak şekilde beklemektedir.⁵⁰

Dağ keçilerine yüklenen anlamlar neticesiyle bu canlılar tamga olarak da kullanılmaktaydı. Dağ keçisi tamgası, kutsallığı ve kut'u, ulaşılmaz noktalara ulaşmayı, bağımsızlığı, özgürlüğü ve cesareti ile kağanı temsil ediyordu.⁵¹ W. Radloff'un yürüttüğü Kocho-Tsaydam bölgesindeki kazılarda, eski Türkçe ve Çince yazılarla beraber dağ keçisi tamgalarına rastlanmıştır. Bilim insanları, Kök Türk yazıtlarında karşılaştıkları dağ keçisi tamgalarının, hakan tamgası olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵² Bu noktada Emel Esin, Kök Türk hakan tamgasının, Tağar kültüründen evrildiğini ileri sürmektedir. Ona göre, Tağar kültüründe görülen bayrak direklerindeki dağ keçisi tasvirleri zamanla kağan tamgasına dönüşmüştür.⁵³

Dağ keçisi ve geyik, eski Türklerin türeyiş mitolojisinde de ciddi bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Kumanların türeyiş destanlarında; yine Kök Türk kağanlarından birinin bu canlıların donuna girmiş kutsal ruhla beraber olması anlatısı yer alır.⁵⁴ Efsanelerde yer edinen kutlu dağ anlatılarının içerisinde kutsal dağ keçisi motifleri de görülmektedir.⁵⁵ Kök Türk harfleriyle yazılmış İrk Bitig kitabında dağ keçisi ve geyik, Gök Tanrı'yla ilişkili aktarılmıştır. İrk Bitig'de yer alan anlatıma göre tanrı dağ keçisi ve geyiğe kut vermiştir. Kitap ayrıca dağ keçisi ve geyiklerin çiftleşme dönemi çıkardıkları sesin kutsal olduğunu ifade etmektedir. Çiftleşme dönemlerinde bu canlıların sesini duyanların tanrının kutuyla ödüllendirildiği ifade edilmektedir.⁵⁶

Türk mitolojisinde önemli yeri olan hayat ağacı motifiyle birlikte fazlaca görülen dağ keçisi ve geyik motifi, mitolojik anlatılardaki yaratıcı rolünü üstlenmesiyle de öne çıkmaktadır.

⁴⁷ W. Radloff, *Sibiryadan II*, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basım Evi, İstanbul 1956, s. 140-141.

⁴⁸ İlter İgit., Tunceli'deki Mezar Taşları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı*, Van 2012, s.229.

⁴⁹ Abdülhaluk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1983, s 22-23.

⁵⁰ Halil Can Akgün, *Türk Kültür Tarihi Çerçevesinde Avrasya Bölgesi Kaya Resimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2020, s.30

⁵¹ Alpaslan Ceylan, "Taştaki Türkleri Okumak", *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, S: 34, 2015, s.21.

⁵² D. Graç, "Eski Türk Dönemine Ait Dağ Keçisi Damgalarının Tarihlendirilmesi ve Anlamlandırılması Üzerine", Çev. Kemal Alyılmaz, Sinan Dinç, A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 37, 2008, s. 210.

⁵³ E. Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, s. 94-95.

⁵⁴ Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, s. 35.

⁵⁵ E. Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, s. 204.

⁵⁶ Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınevi, Ankara 2015, s. 72.

Arkeolojik verilerden yola çıkarak Türk mitolojisini ele alan araştırmacılar, dağ keçisi ve geyik çizimlerinin kozmos ile ilişkilendirildiğini ileri sürmektedir. Dağ keçisi ve geyik insanların türemesi ile ilişkilendirilip, yanı sıra dağlar ve akarsular gibi kutsal varlıkların kaynağı olarak görülmüştür.⁵⁷

Tunceli yöresi kültürü içerisinde önemli yer tutan bu canlılara atfedilen inançsal değer ve ortaya çıkan kültürel motif; özellikle eski Türk tarihinin Hun ve Kök Türk sayfalarında yansımaları bulunmaktadır. Yöredeki sözlü ve somut kültürdeki söz konusu motif ve eserler, Hun ve Kök Türk dönemi soyut ve somut kültürüyle oldukça uyumaktadır. Heykeller, kitabelerde, mezar taşlarında, kaya resimlerinde, inançsal ritüellerde ve sözlü kültürde oldukça benzer veriler elde edilmiştir.⁵⁸

Geniş kültür coğrafyası içerisinde geçmişten zamanımıza değin dağ keçisi ve geyik kutsiyeti, Türk kültürü içerisinde fazlaca örnek göstermiştir. Buryatlar, ata hayvan olarak geyiği kabul etmektedir, geyik soyundan geldiklerine inanmaktadırlar ve geyiğe “*geyik ana*” şeklinde hitap ederler.⁵⁹ Daha öncelerinde ise ant içerken dağ keçisi eti yiyip, kanından içme adetleri vardı.⁶⁰ Töleslerde ise dağ keçisi ve geyikler bugün hala kutsal varlıklardır; tanrıyla ilişkilendirilmektedirler ve bu canlıların temizliği/saflığı temsil ettiğine inanılmaktadır.⁶¹ Tuva, Hakas, Buryat ve Sibirya coğrafyalarında devam eden kamlık geleneği içerisinde, kamlar halihazırda günümüzde dağ keçisi postu içerisinde ritüeller icra etmektedirler.⁶²

Dış etkilerden uzak kalmış, eski inançlarını yaşatan günümüz Türk toplumlarında, eski zamanların kayalara işlenen dağ keçisi kutsallığına dair motiflerinin, kayalara işlendiği haline benzer biçimde sürdüğünü görmek mümkündür. Kamların yaşamaya devam ettiği ve eski inançların sürdüğü topluluklarda, somut şekilde dağ keçileri ayinlerde yerini korumakta ve güçlü kültürel mahiyetine şahit olunmaktadır.⁶³ Tunceli yöresinde Düzgün Baba, Ana Fatma, Hz. Ali ve Hızır başta olmak üzere dini şahsiyetlere ve ziyaret kütlerine atfedilen dağ keçilerinin koruyucusu ve sahibi olma rolü, benzer şekilde Kırgızistan’da da görülmektedir. Kırgızlar, önemli inançsal figürlerden biri oldukları Çıçan Ata’yı bu canlıların sahibi ve koruyucusu olarak kabul etmektedirler.⁶⁴

Geçmişin derinliklerinden zamanımıza kadar, geyik ve dağ keçisi benzeri diğer kutsal da canlılar halk kültüründe yaşamaya devam etmiştir. Asya’nın doğusundan Anadolu ve Balkanlara değin uzanan sahada söz konusu kültürel izlere rastlamak mümkündür. Mezar taşlarında, halı-kilim işlemelerinde, kaya resimlerinde, türbelerde, ziyaret mekanlarında somut olarak görülmektedirler. Bunların yanısıra, halk hikayeleri, destanlar, şiirler ve masallar gibi sözlü ve soyut kültürde de yaşayagelmıştır.⁶⁵

Anadolu’da Dağ Keçisi/Geyik Motifi

Anadolu coğrafyasının önemli kültürel motiflerinden birisi de dağ keçisi ve geyiktir. Tarihin derinliklerinden günümüze kadar etkinliğini koruyan kültürel bir değerdir. Gerek inançsal dünyada gerekse masallar, destanlar, halı-kilim işlemeleri vb. kültür ürünlerinde yaşayan bir unsurdur. Söz konusu motif, özellikle Anadolu Alevi Bektaşî toplumunda baskın bir şekilde

⁵⁷ Nilgün Dalkesen, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü”, *Milli Folklor Dergisi*, S: 106, 2015, s.59.

⁵⁸ İ. İgit, a.g.t., s.290.

⁵⁹ Yaşar Kalafat, *Altaylardan Anadolu’ya İnanç Göçü*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 219.

⁶⁰ M. H. Mannay-ool, “Tuva’da Eski Dağ Keçisi Tasvirleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Çev. Sinan Dinç, Leyla Dervişeva, S: 21, 2003, s.178.

⁶¹ Yaşar Kalafat, *Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s.109.

⁶² Yavuz Günaşdi, “Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları”, *SUTAD*, S:39, 2016, s.397.

⁶³ Mannay-ool, a.g.m., s. 173.

⁶⁴ S. Taş-Y. Kaval, a.g.m., s.682.

⁶⁵ Y. Günaşdi, a.g.m., s.397.

kendisini gösterir. Dağ keçisi ve geyik, genel anlamda Alevi deyişlerinde, sözlü anlatılarında, inaçsal menkıbelerde sık sık geçer. Bu canlılar mistik bir anlam kazanmıştır. Aynı zamanda inaçsal kişilerle bütünleşmiş bir canlıdır. Bu durumun somut olarak görüldüğü yörelerden biriside çalışma alanımız olan Tunceli yöresidir. Anadolu genelinde Hacı Bektaş-ı Veli, Kaygusuz Abdal, Abdal Musa ve Geyikli Baba başta olmak üzere inaçsal kişilikler etrafında oldukça fazla dağ keçisi ve geyik anlatısı yer almaktadır. Örnek olarak, Abdal Musa’nın mezarının başında geceleri geyiklerin beklediği rivayet edilmektedir.⁶⁶

Tokat yöresinde taş üstüne kazınmış dağ keçisi ve geyik kabartmalarına rastlanır. Kars Doyumlu’da bulunan kaya resimlerinde, Türk kültür coğrafyasında örneklerinin çok olduğu kaya resimlerine benzer biçimde, dağ keçisi çizimlerine rastlanır.⁶⁷ Yine Kars Kağızman Kömürlü köyünde bulunan kaya çizimlerinde sıklıkla dağ keçisi motiflerine rastlanmıştır. Hususiyetle bu motifler, Orta Asya Tamgalısay ve Saymalıtay kaya resim alanlarındakilere benzer mahiyettedir.⁶⁸

Yabancı seyyahların kaleme aldıkları eserlerde de Anadolu’daki dağ keçisi ve geyik kültürü kayıtlara geçmiştir. Örneğin, 15. asır başında İspanya’dan Timur’a yollanan elçi Ruy Gonzales de Clavijo, Anadolu’dan geçerken Erzurum’da bir kalenderi köyünde, kalenderileri dervişlerinin kapıları üzerindeki dağ keçisi ve geyik boynuzlarından söz etmektedir.⁶⁹

Anadolu halka anlatıları içerisinde de dağ keçisi ve geyik çokça yer alır. Örnek olarak Giresun yöresinde sırta kadem basan bir çocuğun, bir geyik tarafından ağaç kovuğunda emzirilerek yaşatıldığı anlatılır. Anadolu erenlerinden Bursa yöresindeki Geyikli Baba, geyiklerle dolaşması ve onları binek hayvanı olarak kullanmasıyla nam salmıştır. Aynı şekilde geçmişten beri, Anadolu coğrafyasının farklı sahalarında zora düşen kişilerin yardımına geyiğiyle yetişen bir “*Geyikli Baba*” efsanesi anlatılır. Örnek olarak Sivas dolaylarında on iki Geyikli Baba söylencesi dilden dile anlatılagelmıştır.⁷⁰

Eskişehir yöresinde geyiğe yüklenmiş kutsallığın yaşayan örnekleri söz konusudur. Kızılörklü köyünde yer alan Karageyikli Tekkesi’nin inşasıyla ilgili aktarılan anlatıya göre, Abdal Musa’nın geyiklerinden bir tanesi, yapı bina edilirken, inşaata meşe ağacı taşımıştır. Tekke de adını söz konusu rivayetten almıştır. Günümüzde halihazırda hala ziyaret edilen bu tekkede inaslar kurban keserek çeşitli ritüeller icra ederler.⁷¹

SONUÇ

Tunceli’deki ve genel anlamıyla Anadoludaki dağ keçisi ve geyik kültürünün, eski Türk kültürünün geçmişten günümüze yansıyan yaşayan değerleri olarak görmek mümkündür. Tunceli halkı içim mukaddes olan bu canlılar, dokunulmaz bir biçimde koruma altındadır. İnaçsal olarak derin bir bağlılıkla hürmet görmektedirler. Eren-evliya, dini önderlerle ve tanrı ile ilişkilendirilerek, inanç içerisinde doğada olmaları gerektiği halleriyle yani müdahale edilmeden kendi hallerine bırakılırlar. Yöredeki soyut ve somut kültürel değerlerde yer etmiş dağ keçisi motifi, eski Türk kültüründe özellikle de Hun ve Kök Türk devirlerinde görülen sözlü eserlerde, taş abidelerde, dövme motifi olarak ve kaya resimlerinde sıklıkla görülen dağ keçisi tasvirlerine benzemektedir.

Türkiye’de nüfusa oranla Alevilerin en yoğun olduğu kent olan Tunceli, eski türk inanç ve kültürünün izlerinin yoğun olarak yaşadığı örnek coğrafyadır. Çalışmamızın bir boyutu olan saha araştırması sırasında izlediğimiz inaçsal ritüelleri, söylenceleri ve halk inanışlarını tarihsel

⁶⁶ O. Köse, *a.g.t.* s. 95; T. Saltık, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, s.88-89.

⁶⁷ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnaçlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.97.; Günaşdi, *a.g.m.*, s.397.

⁶⁸ A. Ceylan, *a.g.m.*, s.18.

⁶⁹ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s.88.

⁷⁰ N. Dalkesen, *a.g.m.*, s.65-66.

⁷¹ Adem Koç, *Kemik ve Dal: Eskişehir’de Kutsal Ziyaret Mekanları*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019., s.131.

boyutuyla irdelediğimizde Gök Tanrı inancının izlerini de görmek mümkündür. Ağaç, dağ, su, ateş, kaya vb kültürler, kutsal hayvanlar, doğal ibadet ve ziyaret mekanları, eski Türk inançlarının birer yansıması mahiyetindedir. Bu anlamda dağ keçisi ve geyik kültürü, geyikli taşlar (koç-koyun formu mezar taşları), Tunceli yöresindeki kadim izlerin günümüzdeki örnek yansımalarındandır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Halil Can, “Coğrafyadan Mitolojiye Kaya Resimleri”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: I, Sayı:2, 2019, ss.151-164.
- Akgün, Halil Can, *Türk Kültür Tarihi Çerçevesinde Avrasya Bölgesi Kaya Resimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2020.
- Aksoy, Mustafa “Tunceli’de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *2023 Dergisi*, Sayı: 129, 2012, ss.16-20.
- Alsan, Şenay Sayın - AKIN, Sinem, “Türk Kültür ve Sanatında Geyik Sembolizmi”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:45, 2020, ss.215-226.
- Biçer, Bekir, “Dersim Aşiretlerinin Kökenleri”, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli 2014, ss.33-59.
- Bitlisi, Şerefhan, *Şerefname*, Çev. Abdullah Yegin, Osman Aslanoğlu, Nubihar Yayınları, C: I, İstanbul 2016.
- Ceylan, Alpaslan, “Taştaki Türkleri Okumak”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Sayı: 34, 2015, ss. 9-52.
- Clavijo, Ruy Gonzales De, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993.
- Çay, Abdülhaluk, *Anadolu’da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler’de Koç-Koyun Meselesi*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 1983.
- Çelik, Bedriye Deniz, *Tunceli Yöresi Aleviliğinde Ocaklar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya 2019.
- Çoruhlu, Yaşar, “At ve Koç/Koyun Şekilli Mezar Taşlarının Sembolizmi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 94, 2001, ss.35-42.
- Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Dalkesen, Nilgün, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültüründe Geyik Kültü”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 106, 2015, ss.58-69.
- Danık, Ertuğrul, *Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.
- Deniz, Dilşa, *Yol/Re: Dersim İnanç Sembolizmine Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2014.
- Dulkadir, Hıdır, *Dersim’in Kutsal Mekanları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Elpe, Ebru, “Dersim’in Arkeolojik Tarihçesi”, *2. Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli 2014, ss. 2-16.
- Emecan, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- Esin, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

- Esin, Emel, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Geçgin, Ercan, “Dersim Aleviliğinde Doğa-İnsan İlişkisi”, *I. Uluslararası Dersim Sempozyumu*, Ekim 2010, Tunceli, ss. 221-232.
- Gezik, Erdal, ÇAKMAK, Hüseyin, *Raa Haqi-Riya Haqi Dersim Aleviliği İnanç Terimleri Sözlüğü*, Kalan Yayınları, Ankara 2010.
- Gömeç, Saadettin, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- Graç, D. “Eski Türk Dönemine Ait Dağ Keçisi Damgalarının Tarihlendirilmesi ve Anlamlandırılması Üzerine”, Çev. Kemal Alyılmaz, Sinan Dinç, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, 2008, ss.209-230.
- Gültekin, Ahmet Kerim, “Dersimli Alevilerde “Khal Gağan” Ritüelleri”, *Dersim Üç Dağ İçinde*, Ed. Serhat Halis, Notabene Yayınları, İstanbul 2019.
- Gültekin, Ahmet Kerim, “Kutsal Mekanlar ve Bazı Uygulamalar Üzerine”, *Munzur Dersim Etnografya Dergisi*, Sayı:18, 2004, ss.4-22.
- Günaşdi, Yavuz, Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları, *SUTAD*, Sayı:39, 2016, ss.391-407.
- Işık, Yüksel, *Bir Tutam Tunceli*, Tunceli Valiliği, Ankara 2012.
- İgit, İlter, *Tunceli’deki Mezar Taşları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van 2012.
- Kalafat, Yaşar, *Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe, İstanbul 2004.
- Kalafat, Yaşar, *Altaylardan Anadolu’ya İnanç Göçü*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- Kalafat, Yaşar, TURAN, Ahmet, *Anadolu Kültür Coğrafyasında Manevi Mimarlar ve Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Karakaş, Meltem, “Tunceli Aleviliği ve Düzgün Baba Kültü”, *Bilim ve Kültür Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, Mart 2014, ss. 74-85.
- Kaya, Ali *Dersim’de Kökler Doğa-Kültür-İnanç*, Can Yayınları, İstanbul 2006.
- Koç, Adem, *Kemik ve Dal: Eskişehir’de Kutsal Ziyaret Mekanları*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019.
- Koç, Ali *Tunceli İli Yer Adları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Van 2016.
- Koşay, Hamit Zübeyr *Pulur (Sakyol) Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, Ankara 1977.
- Köse, Onur, *Tunceli Yöresinde Eski Türk İnançlarının İzleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2021.
- Köse, Onur, “Munzur Örneği Üzerinden Tunceli (Dersim) Yöresindeki Eski Türk İnançlarının İzleri”, *Genç Kalemler Tarih, Düşünce ve Kültür Dergisi*, S: 6, 2019, ss.34-37.
- Mannay-Ool, M. H., “Tuva’da Eski Dağ Keçisi Tasvirleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Çev. Sinan Dinç, Leyla Dervişveva, Sayı: 21, 2003, ss.169-179.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim, İstanbul 2015.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I*, TTK, Ankara 2010.

- Parlayan, Muharrem, *Tunceli ve Çevresinde Halk İnanışları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Elâzığ 2012.
- Radloff, W., *Sibirya'dan II*, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basım Evi, İstanbul 1956.
- Roux, Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu, Ankara 2015.
- Saltık, Turabi, *Dersim Tarihi*, Babek Yayınevi, İstanbul 2019.
- Saltık, Turabi, *Zamanın Döngüsünde Dersim*, Fam Yayınları, İstanbul 2012.
- Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara 1988.
- Sümer, Faruk *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990.
- Sümer, Faruk *Karakoyunlular*, TTK, C: I, Ankara 1967.
- Sümer, Faruk "Akkoyunlular", *DİA*, C: II, İstanbul 1989.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Güven Matbaası, Ankara 1972.
- Tansü, Yunus Emre - GÜVENÇ, Baran "Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri Üzerine Düşünceler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:218, 2015, ss.1-16.
- Tanyu, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- Taş, Kibar, "Osmanlı Döneminde Dersim ve Kızılbaşlık", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (20-22 Eylül 2013, Tunceli), Tunceli 2014, ss.60-90.
- Taş, Kibar, "Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim'e Etkisi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S: 76, 2015, ss. 79-107.
- Taş Sibel - KAVAT, Yılmaz "Tunceli'de Kültürel Bir Sembol: Dağ Keçisi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C: XIII, Sayı: 30, 2020, ss.680-688.
- Togan, İsenbike-KARA, Gülnar-BAYSAL, Cahide, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*, TTK, Ankara 2017.
- Tuncel, Metin, "Tunceli", *DİA*, C: XLI, ss. 378-380.
- Turan, Ahmet, "Hacı Bektaş-ı Veli ve Tunceli", *Milli Folklor Dergisi*, S: 11, 1991, ss.36-38.
- Yaman, Nergiz, *Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2020.
- Yinanç, Mükremin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.
- Yürür, Kızılca, *Dersim Alevlerinde İyileştirme Geleneği*, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2019.
- <https://www.youtube.com/watch?v=o2AJe7VrX1w> (Erişim Tarihi: 11.08.2021).
- <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705> (Erişim Tarihi: 18.07.2021.).

Arşiv Kaynakları

- BA., A. MVL. (*Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı*), Dosya No:10, Gömlek No:85.
- İsmail Ateş Fotoğraf Arşivi.

Kaynak Kişiler

Güneş Aydoğdu, Yaş: 80, Tunceli-Merkez, Görüşme Tarihi: 12.10.2019

Serkan Karagöz, Yaş: 32, Nazımiye-Günlüce Köyü, Görüşme Tarihi: 29.08.2019.

Zeynel Batar, Yaş:70, Ovacık-Koyungölü Köyü, Görüşme Tarihi:14.08.2019.